

Опублікована

Карпова І.Г. Протоестетичні елементи у світовідношенні давнього населення на території сучасної України // Вісник Черкаського ун-ту. Серія філософія. Вип. №11 (264). – Черкаси, 2013. – С. 86-91.

УДК 111.852

І.Г. Карпова

Протоестетичні елементи у світовідношенні давнього населення на території сучасної України

В статті розглядається проблема виникнення та еволюції протоестетичних елементів світовідношення давнього населення України у процесі його культурно-історичного розвитку, а саме, з моменту зародження людського суспільства на території сучасної України до часу появи прадавніх народів, в тому числі, праслов'ян – предків українського народу.

Ключові слова: давнє населення України, матеріальні пам'ятки, культурно-історичний розвиток, протоестетичні елементи, світовідношення, міфологічна модель.

According to the modern Ukrainian ethnopsychologists' research, in the postmodern world, in the environment of instability, international conflicts, nuclear war hazard, people's moods show the trend of psychological changes, related to growing interest in their own historical past. That is why more and more people turn to the historical, cultural past of their nation.

Much attention to studying the ancient history of Ukraine based upon archaeological materials was paid by V. Antonovych, S. Bibikov, O. Motsia, B. Rybakov, R. Terpylovskiy, P. Tolochko etc. Origin, development, peculiarities of myths as an integral part to spiritual culture of ancient, especially Pra-Slavic population of Ukraine, were studied by historians and culture experts in the past and present: D. Antonovych, V. Voitovych, M. Drahomanov, M. Kostomarov, G. Lozko, I. Ohienko, V. Shevchuk etc. However, origin and development of proto-aesthetical concepts as an integral part of the ancient people's world-view are poorly explored.

The paper considers the issue of origin and evolution of proto-aesthetical elements of Ukraine ancient population's world-view in the process of its cultural and historical development, particularly, from the moment of human society onset in the modern Ukrainian

territory until the ancient peoples appeared, including the Pra-Slavs – the ancestors of the Ukrainian nation.

Key words: ancient population of the Ukraine, material sources, cultural and historical development, protoaesthetic elements, world attitude, mythological model.

В статье рассматривается проблема возникновения и эволюции протоэстетических элементов мироотношения древнего населения Украины в процессе его культурно-исторического развития, а именно, с момента зарождения человеческого общества на территории современной Украины до времени появления древнейших народов, в том числе, праславян – предков украинского народа.

Ключевые слова: древнее население Украины, материальные памятники, культурно-историческое развитие, протоэстетические элементы, мироотношение, мифологическая модель.

I.G. Karpova. Protoaesthetic elements in world attitude of the ancient population on the territory of modern Ukraine.

Постановка проблеми. За дослідженнями сучасних українських етнопсихологів, у постмодерному світі в умовах нестабільності, міжнародних конфліктів, небезпеки ядерної війни тощо відстежується тенденція “психологічного зрушення” в настроях людей, пов’язаного із зростанням інтересу до власного історичного коріння [13]. Все більше людей схильні вбачати гарант душевної захищеності й екзистенційної сталості в стабільних, вироблених віками духовних цінностях своїх предків, а тому, відповідно, звертати увагу на історичне, в тому числі, культурне минуле власних народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні, російські дослідники минулого і сучасності (В. Антонович, С. Бібіков, О. Моця, Б. Рибаків, Р. Терпиловський, П. Толочко та ін..) на основі достатнього археологічного матеріалу приділили значну увагу реконструкції різних аспектів матеріального та духовного життя давнього населення України.

Виникнення, розвиток, особливості міфологічних уявлень як складової духовної культури стародавнього, зокрема, праслов’янського населення України, слов’янської етнічної спільності, українського етносу вивчалися

істориками і культурологами минулого Д. Антоновичем [14], М. Драгомановим, М. Костомаровим [6], І. Огієнко та ін..

Серед сучасних вчених до цієї проблеми звертались Я. Боровський [1], В. Войтович [2], В. Давидюк [3], Г. Лозко [9; 10], М. Попович [12], В. Шевчук та ін.. Разом із тим виникнення і розвиток протоестетичних уявлень як складової світовідношення первісних людей є маловивченою площиною в науці. Отже, **метою статті** є дослідження еволюції протоестетичних аспектів світовідношення давнього населення на території сучасної України у процесі його культурно-історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Людське суспільство на терені сучасних українських земель до появи предків українців – давніх слов'ян – пройшло довгий час свого культурно-історичного розвитку. Поступово йшло становлення розумових і чуттєвих джерел етнонаціонального світовідношення. Первісні люди, усвідомлюючи себе в оточуючому світі, накопичуючи знання і чуттєвий досвід щодо нього, закарбовували в колективній пам'яті й передавали з вуст в уста традиції, звичаї, світоглядні моральні й художні надбання, уявлення, космогонічні конструкції тощо. Становлення світовідношення й первісного “естезису” (його чуттєвої сфери) знайшло відображення в міфологічних і художніх моделях світу прадавніх народів.

Перші люди з'явилися на території сучасної України близько 1 млн. років тому. Матеріальні пам'ятки раннього палеоліту дають можливість реконструювати, в першу чергу, не стільки світоглядні (бодай, протоестетичні) уявлення архантропів, скільки особливості господарської, утилітарного характеру діяльності давніх людей, яка породжувала “практичне” світовідношення.

В середньому палеоліті, поруч із фізичним, чуттєвим і розумовим розвитком людини, відбувається становлення й духовного (перш за все, морально-релігійного) життя неандертальців, про що свідчить хоча б поява у добу мустьє поховального обряду. Його виникнення є не лише ілюстрацією появи елементів протоестетичних уявлень прадавніх людей в структурі їх

світовідношення, разом із моральними і релігійними елементами міфології. Це була перша неусвідомлена спроба осягнення зв'язку граничних феноменів людського буття – життя і смерті, тобто, висловлюючись сучасною мовою, “сакральності живого і мертвого”, що визначає “онтологічні та антропологічні кордони людського світовідношення” [8, с.18].

Епоха мустьє (150-40 тис. років тому) стала ще одним важливим кроком становлення протоестетичного, “образно-художнього” мислення давніх людей, прикладом чого є поява перших зразків їх образотворчої діяльності (підтвердження – археологічні знахідки лопатки мамонта з гравірованим орнаментом (стоянка Молодове), кістки бізона з зображенням тварини (стоянка Пронятин поблизу Тернополя)) [4, с. 47].

Наступний період пізнього палеоліту є, з нашого погляду, знаковим, переломним у появі світогляду як усвідомленого світовідношення, основи мистецької сфери “життєвого світу” давнього населення України. Цей духовно-чуттєвий “зсув” пов'язаний, у першу чергу, із завершенням процесу фізичного, емоційного та розумового становлення людини сучасного типу – *Homo sapiens* (40 (35) тис. років тому).

У цей час на теренах сучасної України остаточно сформувався родо-племінний лад [4, с. 91]. У первісній культурі родо-племінного буття рельєфно окреслились основні форми релігійної свідомості давньої людини (магія, тотемізм, фетишизм, анімізм). Водночас подальшого розвитку набуло синкретичне за світоглядним змістом мистецтво, оскільки поєднувало обрядово-магічні (міфо-релігійні), практично-пізнавальні, морально-дидактичні, знаково-комунікативні, протоестетичні елементи світовідношення.

Разом із тим, відсутність більш-менш чіткої жанрово-видової структури мистецтва, виразної грані між життєво-практичною сферою діяльності та художнім осмисленням її первісною людиною не означала цілковиту відсутність художньо-естетичних елементів у артефактах цієї доби. Підтвердженням цього є, зокрема, численні витвори доби палеоліту (фігурки птахів, звірів, антропоморфні зображення людини з бивня мамонта, різного

роду прикраси одягу та тіла, декоративні вироби, декоровані знаряддя праці і зброї тощо), що презентують протоестетичні “смаки” кроманьйонців.

Утвердження матріархату призвело до появи культу Жінки-матері, про що свідчать численні “палеолітичні Венери” – стилізовані жіночі статуетки з виразними, занадто розвиненими формами, що розкривають перед нами майже сакральне усвідомлення давніми людьми високого призначення жінки в суспільстві. “Естетизація” її статусу пов’язана з культом Жінки як продовжувачки роду, матері, виховательки підростаючого покоління, господині, а з поширенням у більш пізні часи моногамної сім’ї – ще й “берегині” домашнього вогнища, гармонії родинних стосунків.

На теренах сучасної України, згідно з археологічними дослідженнями, у цей час прослідковується і розвиток живопису, що дає можливість зробити висновок про спроби освоєння первісною людиною часу і простору, а також зародження знаково-сислової мови мистецтва [4, с. 102]. Наприклад, два широковідомі браслети з бивня мамонта, знайдені на Мізинській стоянці (Чернігівщина) презентують досить високий рівень розвитку геометричної графіки з використанням меандрового орнаменту, зображення якого на мізинських витворах вважається найдавнішим в Європі [5, с. 94-96].

Вітчизняними вченими (С.М. Бібіков та ін.) зроблено припущення, що в пізньому палеоліті з’являється і найдавніше музичне мистецтво (підтвердження – ударні музичні інструменти з Мізинської стоянки) [5, с. 106-107]. Відтак, у пізньопалеолітичну добу людина стала людиною у справжньому сенсі цього слова, оскільки виявилася здатною не лише усвідомити себе в оточуючому світі, а й чуттєво виявити своє відношення до нього в образно-емоційній формі, символічно-знакових образах мистецтва, оцінити буття з протоестетичних позицій.

Аналізуючи культурно-історичні умови, різноманітні чинники і впливи, що позначалися на процесах формування праслов’янського етносу, його світогляду, матеріальної та духовної культури, не можна оминати відомої

трипільської культури (культури Кукутені-Трипілля), що була поширена на просторих теренах від Пруту до Дніпра у IV-III тис. до н.е.

Значна кількість ідей і деталей трипільської культури, приміром, елементи господарського життя, побуту, знарядь праці, конструкції житла, його облаштування та декоративний розпис, орнаментальні деталі кераміки, символіка, міфологічні конструкти прослідковуються у пізнішій матеріальній та духовній культурі слов'ян-праукраїнців, стаючи її невід'ємною складовою як певна етнокультурна і художня традиція. Брак письмових джерел трипільців з успіхом компенсується значною археологічною джерелознавчою базою, даючи можливість із сучасних позицій відтворити картину життя і світовідношення наших далеких предків.

Що ж було основою виникнення первісного “естезису” праукраїнських пращурів, які міфологічні й художні форми супроводжували появу художньо-естетичної свідомості? Як відомо, трипільська міфологія заклала основи сприйняття світобудови [10], які прямо чи опосередковано відстежуються, зокрема, у світоглядних уявленнях давніх слов'ян та інших індоєвропейських народів. Протоестетичні елементи первісного світовідношення пов'язані із символікою та образними метафорами світових та життєвих явищ, тобто, із “семіотикою” та “естетикою” міфу.

До протоестетичних інтерпретацій з позицій “семіотики міфу” (В. Личковах) належать: кругообіг явищ у Всесвіті (у трипільців це підтверджується використанням малюнку кола в орнаменті посуду, а також мандали і спіралі як символів безперервного руху сонця; кругове планування поселень; меандровий орнамент – символ безкінечності); оцінка реальної дійсності з позицій дуалізму, в основі якого – єдність і боротьба протилежностей згідно з принципом світобудови “космос-хаос”; триєдиний образ світобудови: наприклад, розміщення орнаменталі на посуді – верхнє небо, нижнє небо та повітряний простір (сонце, місяць, зірки) і земля; чотиричленна символіка, що є відображенням уявлень про чотири сторони світу; естетизовані ритуали, що спираються на культ предків; культ жінки –

Magna Mater; культ родючості; культ бога-Бика; поява пантеону богів – творців світу і покровителів людей, природних сил і людських умінь.

На прикладі досить розвиненої, образно-символічної виразності скульптури малих форм (антропоморфних, зооморфних, скульптурок транспортних засобів, житла) у трипільців можна зробити висновок про те, що основні сфери соціального життя і світовідношення цієї людності були пронизані протоестетичними магічно-обрядовими діями. Вони супроводжувались вірою в те, що ритуали, обряди, магичні акти стануть гарантом майбутнього успіху, вдачі, вирішення життєвих і світоглядно-релігійних проблем, наближення до сакрального – вищого релігійного й естетизованого рівня світовідношення.

Значна кількість антропоморфних (жіночоподібних) статуєток із підкреслено розвиненими гендерними формами на ранньому етапі розвитку трипільської культури переконує, що провідне місце у пантеоні трипільських богів посідала Велика Богиня-Мати. В “протоестетиці” світовідношення це був головний символ родючості, в якому знайшли відображення світоглядні уявлення трипільців про відтворюючі функції землі, жінки, природи взагалі. У більш пізні часи набувають поширення статуєтки струнких дівочих постатей із виразними, художньо-реалістичними рисами обличчя, що відображає, ймовірно, трансформацію поглядів на суспільний ідеал жіночої краси у трипільському суспільстві [5, с. 168], а, можливо, зміни у ідейно-світоглядних уявленнях і є естетизованим символом відтворення весняної оновленої Природи – молодій Богині-Діви [10].

Ідея Богині-Матері як прародительки всіх людей, символ Життя, Землі, Добра, Любові, Блага, Краси стає з часом наскрізною у міфологічних системах багатьох індоєвропейських народів, культура яких вплинула на становлення праукраїнського світовідношення й іманентного йому “естезису”: греків, кельтів, сарматів, кіммерійців, таврів та ін.. Зокрема, поширений у скіфів культ Богині-матері був інтегрований в аналогічному у своїй основі за сигнатурою

Образу в східнослов'янській релігійно-міфологічній та художньо-образній моделі.

Поширення значної кількості зооморфних статуєток бика (ця тварина, достовірно, відігравала одну з важливих ролей у господарстві) дозволяє нам припустити, що трипільці не просто обожнювали Бика, а вважали його символом чоловічого, запліднюючого начала в Природі взагалі (Бог-Батько зображувався зооморфно у вигляді Бога-Бика).

Аналогічно артефакту образу Великої Богині-Матері, сакральна постать Бога-Бика з'явилася, ймовірно, у трипільців ще до кріто-мікенської культури. Вона віддзеркалювала уявлення про вищі, світоутворювальні, стихієвладні, життєдайні, величні, міфологічні непідвладні людині сили Природи. Пізніше культ, ідея і образ Бика прослідковується в епосі багатьох народів, зокрема, у єгипетській, давньоіндійській, кріто-мікенській, давньослов'янській міфології, міфології народів Північної Європи, що підтверджує думку деяких дослідників про первісну єдність культурних витоків людства та спільність "пракультурної душі" всіх індоєвропейських народів [7, с. 8], єдність естетико-міфологічних елементів їх архаїчного світовідношення.

Семіотичний аналіз виробів трипільської кераміки (посуд і статуєтки) дає можливість припустити також, що праукраїнці у символічному поясненні процесів світостворення могли використовувати модель сім'ї і сімейних стосунків. Так, жінка (Велика Богиня) часто зображується сидячи, на рогатому троні, зробленому у вигляді бика, що могло вказувати на її шлюбно-сакральний зв'язок з Богом-Батьком і бути символом початку життя (цей мотив згодом зберігається і в українських рушниках, вишиванках тощо). Аналогічний сюжет прослідковується, для прикладу "діалогу культур", у давньогрецькій міфології (міф про викрадення Європи, дочки фінікійського царя Сидона Агенора Зевсом, який перетворився на білого золоторогого бика [11, с. 51-52]).

Серед інших тем, художньо-образно представлених на трипільській кераміці (посуд) чи виробих пластики, зустрічаються сюжети, пов'язані з образом змія. За реконструкціями дослідників, Змій-Дракон у трипільській

міфології – це втілення земноводної стихії [10] і поруч із образами Богині – Матері й Бога-Бика відображав, на наш погляд, естетизовані міфологічні уявлення трипільців про сакральний, тобто не підвладний до кінця осягненню, втаємничений від людини Вищий Сенса і Закон світостворення і земного буття. Змій-вуж, зображений на жіночих статуетках, розглядається сучасними науковцями як символ хранителя жінки-майбутньої матері.

Відтак, провідні естетизовані символи трипільської міфології (Велика Богиня-Мати, Бог-Батько у вигляді Бога-Бика, Змій) репрезентують, з одного боку, піднесене у космічних сенсах світовідношення і світорозуміння трипільців, а з іншого, художньо-образно відображають сакральні аспекти їх уявлень про “вищі” земні цінності, прекрасне в реальному житті людини – любов, добро, красу, гармонію, стабільність, надійність, захищеність.

Висновки. Таким чином, впродовж тривалого часу з розвитком цивілізації на праукраїнських землях поруч із еволюцією господарства, соціальних відносин, відбувся процес світоглядного, в тому числі протоестетичного як *Homo sapiens* і *Homo Aestheticos* становлення людини. Процес зародження й становлення “естезису” протікав через образно-чуттєве відтворення первісного світовідношення в міфологічних моделях, матеріальних і мистецьких пам’ятках. Це, без сумніву, створило світоглядне підґрунтя для формування естетичного потенціалу міфології давніх слов’ян – прашурів українського етносу. Саме тому, в свою чергу, подальшого філософського і наукового дослідження потребує проблема становлення та еволюції протоестетичних аспектів світовідношення слов’янської, зокрема, східнослов’янської етнокультурної спільності.

Література:

1. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян / Я.Є. Боровський. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда / В. Ф. Давидюк. – Львів: Світ, 1992. – 174 с.
4. Давня історія України. В 3-х т. Т.1. Первісне суспільство / Ред. кол.: П.П. Толочко (гол.), В.Д. Баран, С.М. Бібіков та ін.; ред. кол. тому: В.Н. Станко (відп. ред.), С.С. Березанська, В.М. Гладилін та ін.. – К.: Наукова думка, 1997. – 559 с.

5. Історія української культури. В 5-ти т. Т.1. Історія культури давнього населення України / Гол. ред.: Б.А. Патон (гол. ред.), Г.Д. Вервес, І.Ф. Курас та ін.; ред. кол. тому: П. П. Толочко (гол. ред.), Д.Н. Козак, Р.С. Орлов та ін.. – К.: Наукова думка, 2001. – 1136 с.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Микола Іванович Костомаров; Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
7. Личковах В. Духовний універсалізм слов'янських народів / В. А. Личковах // Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи: Наукові та публіцистичні праці із славістики, україністики, культурологічної регіоніки. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. – С. 5-9.
8. Личковах В. Український Sacrum: світовідношення як святовідношення / В. А. Личковах // Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи: Наукові та публіцистичні праці із славістики, україністики, культурологічної регіоніки. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. – С. 18-22.
9. Лозко Г. С. Рідні імена. Слов'янський іменослов / Г. С. Лозко. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. — 368 с.
10. Лозко Г. Трипільська релігія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novasich.org.ua>
11. Немировский А. И. Мифы Древней Эллады / А. И. Немировский. – М.: Просвещение, 1992. – 319 с.
12. Попович М. В. Мироззрение древних славян / М. В. Попович. – К.: Наукова думка, 1985. – 167 с.
13. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія / Т. Г. Стефаненко. – К.: Інститут психології РАН, «Академічний проект», 1999. - 320 с.
14. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. – 592 с.

Literatura:

1. Borovskii Ya. Ye. Svitohliad davnikh kyian / ya. Ye. Borovskii. - K.: Naukova dumka, 1992. – 176 s.
2. Boitovich V. Ukrayinska mifolohiia / Valerii Boitovich. – K.: Lybid, 2002. – 664 s.
3. Davydiuk V. F. Ukrayinska mifolohichna lehenda / V. F. Davydiuk. – Lviv: Svit, 1992. – 174 s.
4. Davnia istoriia Ukraini. V 3-h t. T.1. Pervisne suspilstvo / Red. kol.: P.P. Tolochko (gol.), V.D. Baran, S.M. Bibikov ta in.; red. kol. tomu: V.N. Stanko (vidp. red.), S.S. Berezanska, V.M. Gladilin ta in.. – K.: Naukova dumka, 1997. – 559 s.
5. Istoriia ukrainskoi kulturi. V 5-ti t. T.1. Istoriia kulturi davnogo naseleattia Ukraini / Gol. red.: B.A. Paton (gol. red.), G.D. Verves, I.F. Kuras ta in.; red. kol. tomu: P.P. Tolochko (gol. red.), D.N. Kozak, R.S. Orlov ta in.. – K.: Naukova dumka, 2001. – 1136 s.
6. Kostomarov M. Slov'yanskii mifolohiia / Mykola Ivanovich Kostomarov; Uporiad., primit. I. P. Betko, A. M. Polotaia; vstupa st. M. T. Yatsenka. - K.: Lybid, 1994. – 384 s.
7. Lichkova V. Duhovnii universalizm slov'yanskih narodiv / V. A. Lichkova // Slov'yanskii Sacrum – skarbntsia Evropi: Naukovi ta publitsistichni pratsi iz slavistiki, ukrajinistiki, kulturologichnoi regioniki. – Chernigiv: Chernigivskii natsionalnii pedagogichnii universitet imeni T.G. Shevchenka, 2010. – S. 5-9.
8. Lichkova V. Ukrayinskii Sacrum: svitovidnoshennia yak sviatovidnoshennia / V. A. Lichkova // Slov'yanskii Sacrum – skarbntsia Evropi: Naukovi ta publitsistichni pratsi iz slavistiki, ukrajinistiki, kulturologichnoi regioniki. – Chernigiv: Chernigivskii natsionalnii pedagogichnii universitet imeni T.G. Shevchenka, 2010. – S. 18-22.
9. Lozko G. Ridni imena. Slov'yanskii imenoslov / G. S. Lozko. – Ternopil: Mandrivets, 2011. – 368 s.
10. Lozko G. Tripilska religiiia [Elektronnii resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.novasich.org.ua>

11. Nemirovskii A. I. Mify Drevneie Ellady / A. I. Nemirovskii. – M.: Prosveshchenie, 1992. – 319 s.
12. Popovich M. V. Mirovozzreniie drevnikh slavian / M. V. Popovich. - K.: Naukova dumka, 1985. – 167 s.
13. Stefanenko T. G. Etnopsihologiya / T. G. Stefanenko. - K.: Institut psihologiyi RAN, «Akademichniy proekt», 1999. - 320 s.
14. Ukrayinska kultura: Lektsii za red. Dmitra Antonovscha / Upor. S. V. Ulianovska; Vst. st. I. M. Dziubi; Pered. slovo M. Antonovscha; Dodatki S. V. Ulianovskoi, V. I Ulianovskogo. - K.: Lybid, 1993. – 592 s.

Карпова Ірина Гораціївна
Кандидат педагогічних наук
Доцент

Чернігівський державний технологічний університет
14027, Чернігівська обл., м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Протоестетичні елементи у світовідношенні давнього населення на території
сучасної України

М. Чернігів, вул. Незалежності, 14/126

0954195323

irina.karpova.1962@list.ru